

א ליעזר שושני ו/או אליקו בן-שושן" מאת יצחק בן-נר
הוא סיפור ארוך, שממדיו היו מועידים אותו — בתר-
נאים רגילים — לפירסום באחד מכתבי-העת ה"עבים",
או אף להופעה בספר מיוחד. אבל סיפור זה נדפס לפני
כמה חודשים בעתון יומי, בשיבועה המשכים ארוכים כמעט-יורי-
מיים*). בעבר היה הנוהג של הדפסת ספרות יפה (בעיקר יצירות
סיפורת) בעתונות בהמשכים יומיים מקובל ונפוץ, אלא שנוהג
זה בטל מן העולם זה כבר, ובמידה שהוא מוסיף להתקיים פה ושם,
הריהו אופייני לעיתונות מסוג פרובינציאלי ונידח במיוחד. בדרך-
כלל ניזרת העיתונות כמעט לחלוטין מהוצאת הספרות היפה
מהסגר המוספים הספרותיים השבועיים. במיקרים הבודדים, שבהם
היא חורגת מכלל זה, מגלה היא התחשבות מיוחדת בדברי ספרות
בעלי משמעות חברתית ופוליטית אקטואלית, חריפה וגלויה לכל
עין. משמעות זו היא המקנה להם כביכול את הזכות לתפוס מקום
בין החדשות, הכתבות ומאמרי-הפרשנות על דפי העתון היומי.
אף הסיפור הנדון כאן זכה, כמזומה, להיכנס לתחום האקטוא-
ליה העיתונאית בכוח ההיענות הישירה שנענה בו המחבר לכמה
נושאים, המעוררים עניין ציבורי רחב ומיידי. אומנם, בפירסומו
יש, ללא ספק, גם משום הודאה במעמדו המיוחד של המחבר, שזכה
בשנים האחרונות להכרה כאחד המספרים הישראלים האהודים
ביותר על קהליקוראים נרחב — בין השאר גם משום יכולתו ל-
היזקק בדרך ספרותית רצינית לארועים ולנושאים שיש בהם מן
האקטואליות העיתונאית.

"אליעזר שושני ו/או אליקו בן-שושן" מתרחש במשך יומיים,
הנקבעים על-ידי המספר במשפחות קונקרטיות ביותר הן מבחינת
תאריכיהם (ה-10 וה-11 ביוני 1977) והן על-פי מקומם בימות ה-
שבוע (ימי ששי ושבת על צבעיהם וריחותיהם, מסיבותיהם ורחי-
צותיהם שלהם, ואפילו תוכניות-הטלוויזיה הספציפיות הנהוגות
בהם). ריקעם ה"היסטורי" של אותם יומיים אף הוא נקבע במוח-
שיות ובפירוט מלאים, והוא מגוף עניינו של הסיפור. היומיים
הללו חלים כשלושה שבועות לאחר ה"מהפך" הפוליטי הגדול של
ה-17 במאי 1977, וגיבור הסיפור שרוי בהם בסיומו של שבוע
התבודדות. שנטל לעצמו כדי לגמור בדעתו אם יקבל או ידחה
מישרה ממשלתית גבוהה מאוד, כמעט מיניסטריאלית, שהוצעה
לו מטעם השליטים החדשים שכורי-הניצחון. ההצעה הוצעה לו
למרות קשריו הפוליטיים והחברתיים הידועים עם אנשי הממשל
שהובס, ואף למרות ידידותו הממושכת עם ח' מנהיג ומדינאי
שנפל ממעמדו הרם בגלל מעילה כספית גדולה, ונפילתו היתה
בין הגורמים שהחישו והחריפו את תבוסתה של מפלגתו. בערב
של היום הראשון שבסיפור, ערב יום ששי של קיץ תל-אביבי
בעיצומו, כובש אליעזר שושני את היסוסיו ונענה להצעה בחיוב,
כפי שצפוי היה מראשית הסיפור, אך בו בערב הוא גם נסחף במערי-
בולת פתאומית של פחד וזעם בגלל מיכתב-חרפות עלום-שם שהי-
גיע אליו וכן שיחות-טלפון של גידופים הבאות בעיקבות המיכתב,
בעל המיכתב מזהיר אותו שייכבד וישב בביתו, "ואת השררה הי-
זאת הנח לאדה שלהם יאתה יותר". בין השאר נאשם שושני בכך,
שהוא מתנכר לעברו ול"זרעו" (אף כי הוא חשון בנים) ומצטבע
"בצבעים נוכריים כמו להד"ם". שינאתו העזה של המגדף האל-
מוני מוציאה את שושני מגידרו — אף כי עד עתה היו מעשיו
ותגובותיו שקולים במאזני ההגיון. בעוד לילה הוא יוצא לגלות את
אויבו — מבלי שיהיה בידו כמעט שום נתון שיסייע לו בכך. תוך
מאמץ בלשי מסויים הוא מצליח לגלותו — זקן חולה ומטורף-
למחצה, והוא אחיה של מי שהיתה אהובתו הראשונה של שושני
בימי נעוריו בשכונת-העוני שבשוליה הדרומיים של תל-אביב.
אחרי מלחמת אגרופים ואבנים, המזכירה את מריבות-הילדות הי-
פרועות בשכונה, מגיע הגיבור, כמעט מתעלף מאובדן דם, אל בית
הוריו הנידח, שבו מטפלים בו אביו-חורגו (מלבדו לא נותר איש
מבני משפחתו) ואותה אהובה זנוחה, שבינתיים היתה לאשה
זקנה, בודדה ומרת-נפש. בשיבה ארעית ופרובלמאטית זו, "הביר-
תה" מגיע לסיום (ארעי ופרובלמאטי גם הוא) לא רק סיפור הי-
מעשה הנסער, אלא גם מסע נפשי, שתחילתו בפרץ אדיר של
זיכרונות שהודחקו והמשכו בגילוי שיטתי של העקרות והכישלון
של חיי הגיבור בכל פן ופן שבהם, עקרות וכישלון אלה, הנובעים
— לפחות בתחילתם — מן ההינתקות של הגיבור מעברו, ממיש-
פחתו, משכונתו וממוצאו הספרדי. גורמים לכך שחיים, הנראים
כלפי חוץ מלאי הצלחה והתקדמות, מגיעים דווקא ברגע השיא
שלהם עד משבר, בסופו של הסיפור לא ברור אם, "היוודעות" זו
שנודע הגיבור לעצמו במהלכו תאפשר לו להתחיל בחיים פוריים
וכנים יותר, או רק תעכב אותו במרוצתו הקארייריסטית לעבר
הישגים וכיבודים, ושמה לא זה ואף לא זה. המחבר מעמיד את
גיבורו ואת המשך חייו בסימן שאלה — בבחינת "ימים ידברו".

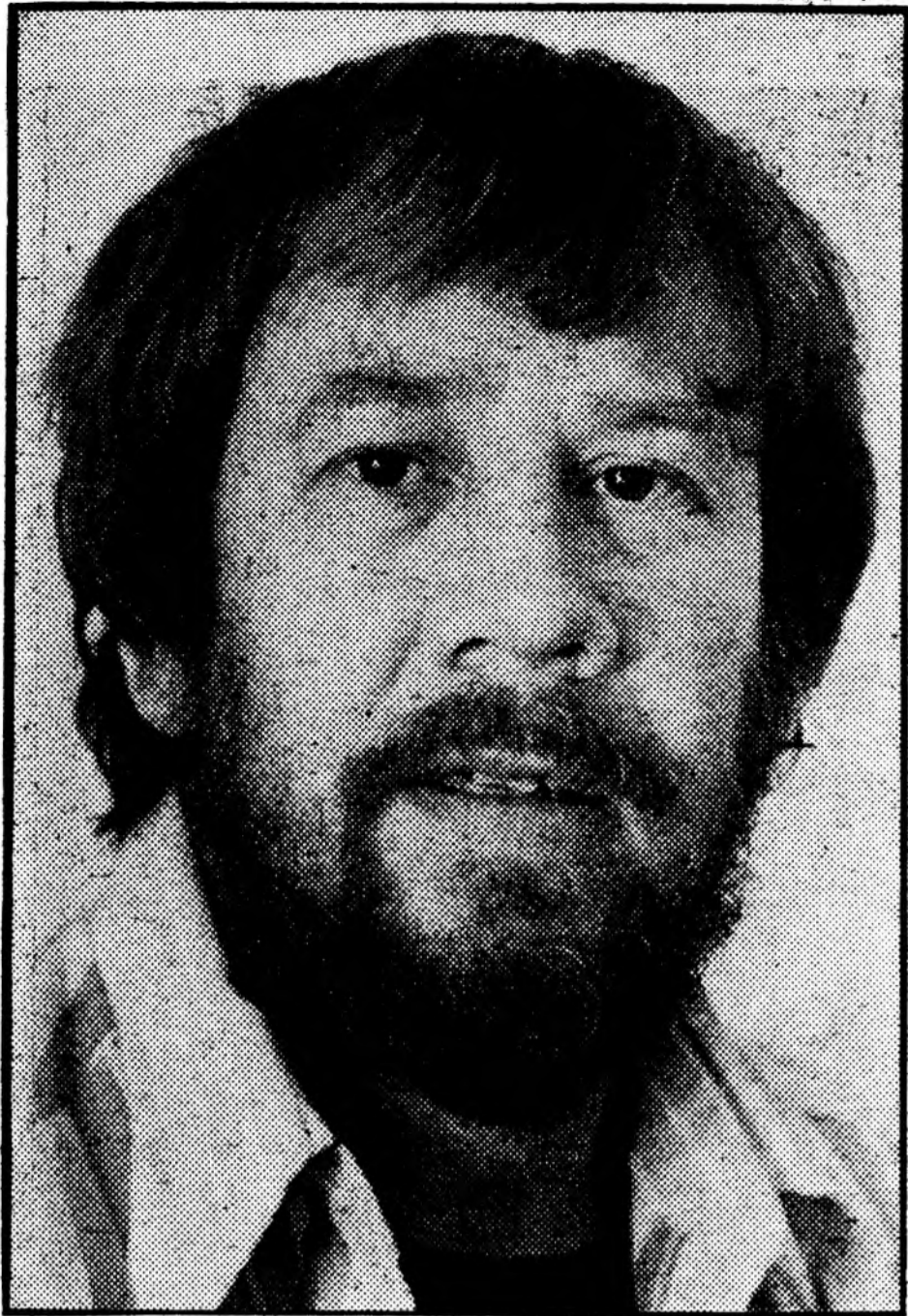
ד ואקטואליות שבסיפור מזדקרת לעין, יש כאן לא רק עיסוק
ישיר ב"מהפך" ובשערוריות המשפטיות הגדולות שקדמו לו, אלא
אף תיאור נרחב של תופעת האיפורטוניזם הפוליטי, שנחשפה בכל
הדרגים השלטיניים והציבוריים בעקבות חילופי השלטון. בן-נר
העלה על הכתב את סיפורו בעצם הימים שבהם ערקו רבים מי-
אנשי העליה השלטונית המודחת והעמידו עצמם לרשות המחנה
המנצח. תוך כך העלה בסיפורו בחריפות מיוחדת את בעיית הפער
העדתי והמרירות המצטברת של תושבי "שכונות המצוקה". כיש-
לוננו של המימשל הקודם בטיפולו בבעייה זו היה בין הגורמים
העיקריים שהביאו למפלתו ולניצחוננו של הגיש האופוזיציוני. בן-
נר מאיר מציאות זו בהארה אירונית ואפילו סאטירית, בהעמידו
את עלילת סיפורו של היענותו של אליעזר שושני — לשעבר בן-
שושן — להצעה, שיהיה היא האיש המקשר בין חלכאי העם בני
עדות-המזרח לבין הממשלה החדשה, המגוחך שבדבר הוא, ש-
שושני בגד בעבר בבני עדתו, כשם שהוא בוגד עתה בבעלי בר-
תו המיפלגתיים. למרבה הלעג זוכה הוא עתה בקידום המרעיש
ביותר במהלך הקאריירה שלו דווקא כספרדי — ספרדי "מצליח",
מי שעלה לגדולה משפל המדרגה של שכונת-העוני; והרי הצלחתו
בתחומי העסקים ההוראה האקדמית והעסקנות הציבורית ניזונה
כולה על הדינאמיות שהשתחררה בו עם הבגידה בשיכבת מוצאו.
דהיינו היכולת לבגידה, להתנכרות, האופורטוניזם הקר, התאוות
הנחרצת להסתגל לנורמות של עולם חברתי ותרבותי זר ולהצטיין
יותר מאחרים בהגשמת נורמות אלו דווקא, הם העושים אותו עתה
לחוליית הקשר בין החלכאים והנדכאים שהותיר מאחוריו לבין
העסקנים שהגיעו אל השלטון כשהם נישאים על גלי המרירות של
אותם חלכאים ונדכאים. מכאן מתבקשת מסקנה לא רק ביחס
לאישיותו הפגומה של הגיבור, אלא גם ביחס לכוונותיהם של הש-
ליטים החדשים, מי שבחר בשושני כשלוחו מחפש לו קישוט
לאחיות-עיניים, ספרדי-צמרת לראווה, האקטואליות הציבורית-
הפוליטית של פואנטה זו לא נפוגה, כידוע, במשך החודשים שחל-
פו מאז פורסם סיפורו של בן-נר.

אלא שאנו מעוניינים בסיפור זה לא רק בשל האקטואליות
החריפה שלו, "אליעזר שושני ו/או אליקו בן-שושן" מתעניין גם
כאינדיקאטור, ובמובן ידוע אף כ"מקרה בוחן" ספרותי, כאן אפשר
לראות ביטוי לשתי מגמות, המשפיעות על התפתחות הפרוזה

(*) "הארץ" 2, 4, 5, 6, 7, 9, 12 בספטמבר 1977.

מיקרה בוחן

בעיקבות הסיפור
"אליעזר שושני
ו/או אליקו בן שושן"
ליצחק בן-נר

יצחק בן-נר

ישנם פרטים רבים אחרים במהלך האיפיון ועיצוב הביוראפיה של שושני, שאין בהם כדי לשכנע. לא מסוברת כל-יצורכה סיבת נישואיו עם אינה הקרה והמנוחה. עובדת מוצאה ומרכיבי אירופי אינה הסבר מספיק. חסר גם הסבר משכנע של הסיבות שהביאו את שושני לשנות במיקרה של ידידו ח' ממינהגו להתחבר לאנשים רק כאל אויביקטים לשימוש. העובדה שח' סימל לגביו את הנורמות ששאף להגשימן, יוצרת מיסגרת כללית להסבר, אך המיסגרת עודנה טעונה מילוי.

ככל הפגמים האלה אין כדי ביטול רושמו החזק של הסיפור, "אליעזר שושני ו/או אליקו בן-שושן" הוא לא רק סיפור קריא ואפילו רוטני; הוא גם כמובן מסויים סיפור בלתי-נשכח. הטעם לכך הוא שבן-נר הצליח להמחיש בו את קיומו הנפשי של הגיבור וכן את שינאוהו התהומית של עזרא דנה, עלובה-החיים, הרואה בשושני את תמצית עלבון חייו. ההמחשה של שינאוהו נעשית בחיטוכו מפליא, כיוון שהיא חלילה כל-יכולה במיכתב קצר ובכמה מישפטי-גידוף. המיכתב הוא יצירת-מופת קטנה, וכמעט כל מישפט שבו טעון כוח מאגני של קללה קדמונית. בולט במיוחד מישפטי-הסיום: "גם אל יחצבה לנצח יחחכה ויעתקה מאהל ושרשכה באתר החיים שלה" (הכותב אינו מכיר באותיות הסופיות והכתיב של-מפוקפק). אבל מישפט זה מסביר לא רק את חיותו המופלאה של עזרא, אלא גם את מלאות הנוכחות של שושני. האופל המאגני שבמישפט זה פוגע בשרשך נשמתו של שושני וגורם לו שחרוג באתר החיים שלה" (הכותב אינו מכיר באותיות המכוננים למטרה מוגדרת. משום שהוא בא במגע לפתע עם איזה אופל עליוני וטהרבוהו בחברה שכבר שכחה מוזמן את הריאליזם של הקללה, את כובד הבלטיסטריות של מלות ההשבעה. באותה מידה מוסברת התרעשותו המחוללת של שושני מן ההאשמה בדבר יחסי מישכבי-זכור שקיומו כביכול בינו לבין ח' אף כי להאשמה זו אין ביסוס במציאות החיצונית. היא קולעת באיור אמת פנימית, אכן, שושני ויתר במובן מסויים על גברותו ועל זכרותו כשנשט את עולמו החברתי והמישפחתי המקורי והציג את עצמו כביכול, לעולם הור שבחוכו שאף להיקלט ושאת חסדו הוא שואף לקנב. אף בהיענותו לשלטון החדש יש משום היענות למישכבי-זכור, לאורך כל הסיפור נתקלים אנו בהבחנות אינטואיטיביות מבריקות, המכניסות אותנו בבת-אחת לתוך מעמקים בלתי צפויים. למשל, בתחלת הסיפור יש איזה תואם מיוחד בעובדה, שהמכה ניתנת על שושני דווקא באמצעות דבר-דואר, משום שקבלת דבר-דואר, ששאר לגביו, למרות כל התייחסו החיצוני שרכש, בבחינת סימן של חשיבות וערך ("אולי מפני ששם. בבית לידותו, לא הגיעו מכתבים וממי יגיעו?"). בסוף הסיפור בולטת ההנאה המורוה, שמפיק שושני המתעלף מחוסר-רדם מנוכחותו של ה"חכם", הרב הספרדי, בבית אביו-הורגו, שבו לא ביקר זה כמה שנים. שיחת-השלפון עם ע, שבה מסכים שושני לבסוף, אחרי פיקוקים וספיקות בקול רם, להצעה המפתה, מגלמת בשלמות את שני העולמות: נציג השלטון הבטוח בעצמו והאופורטוניסט, שספיקותיו מלמדים לא רק על "טאקטיקה", כפי בסורה אשתו וכפי שסבור גם בן-שיחו, אלא גם על חוסר-אמון מהותי בעצמו. מוצלח ולפעמים מבריק הוא השימוש שעושה בן-נר לאורך כל הסיפור בסינלוגיות ובלשונית שונים, החל במישפטי הגידוף, המופיעים לפתע במחשבתו של הגיבור, דרך גנת-הקינוח והפלמ"ח אל זירגון האוניברסיטה ואל הסורסית האנגלו-עברית, האופיינית העדהיים של הבינוני המשכיל והחצי-משכיל בישראל של השנים האחרונות. כתוצאה מכל אלה מהווה עולם-התודעה של שושני ישות אינדיבידואלית וחברתית בלתי ניתנת לעירעור. סיבת התקשרותו עם אשתו איננה מוסברת, כמו, כל-יצורכה אצל הכפילות שביחסו אליה — יחסו האדיש, כמורכב, המבין והציני לקשר הכמעט-ממוסד שבינה לבין גבר אחר מצד אחד, והתלקחותית הועם שלו על האשה הבוגדת מן הצד השני — משכנעת לחלוטין. היא ממשיכה את הכפילות הנפשית והביוראפית של קיומו, את כפילותו של שתי התרבויות המתרדצות בתוכו. אכן, ככל שייראה הדבר מפתיע, יש בסיפור זה של בן-נר משום המשך המסורת של סיפורי ה"תלוש", שהתבצרה כאתח המסורות הפוריות ביותר בספרות העברית המודרנית. ברור, שה"תלוש" שלו אינו דומה מבחינות רבות לגיבוריהם של ברדיצ'בסקי, ברקוביץ, ברנב, גנסקי, ענגון ויהור, אבל מבחינות רבות הוא גם דומה לאחיהם מהם (למשל, לד"ר ויניק, גיבורו הידוע של ברקוביץ, בספרו "תלוש") וממשיך לחיות — בתוך הנתונים הישראליים האקטואליים — חלקים מן הפרובלמטיקה שלהם. בשום סיפור מן הסיפורים העוסקים בבני עדות-המזרח לא נתקלתי בביטוי נוקב ומומחש כל כך של האדם הנקלע בין ה"ממנים" התרבותיים-העדהיים של ישראל, נס ממחנה אחד ואל האחר אינו מגיע, ונמצא לבסוף — דווקא בהגיעו אל שא הצלחתי — קרח מכאן ומכאן, השבר הנפשי, התודעתי ואפילו הלשוני של ה"תלוש" הישראלי החדש הזה ניתן בכל חריפותו בסיפורו של בן-נר, אשר למרות כל פגמיו, הוא אולי גם מעין ציון-דרך.

המיידית. תוך כך הוא מנסה גם לשמור על הנורמות של כתיבה ריאליסטית-אמנותית, החודרת לעומקים, חושפת את המורכב ורובי הפנים בכל מצב אנושי, אינה נתפשת לפשטנות, לניגודים פלאי-קאטיים חריפים. הרי בסיפור שלפנינו מנסה הוא לא רק לקבוע יחס למציאות חברתית-פוליטית ולדמות ארכיטיפית העולה מתוכה, אלא גם ליצור דמות מלאה של אדם אינדיבידואלי, להעמיד דיוקן מורכב, שיש בו לא רק מן הביקורת אלא גם מן האמפאית. גם במיסגרת המגמה האחרת מנסה בן-נר להשיג מיוזג לא קל, אם כי לא בלתי-אפשרי, בין סיפור של מצבים תודעתיים לסיפור פעולה ומחא. הוא מנסה להביא לידי כך, שבמהלך סיפורו תתהר ויגדה בעת ובעונה אחת היודעיות משני סוגים: היודעות פנימית שבגילוי אמת-חיים שהודחקה, והיודעות חיצונית שבגילוי פרטים ואנשים שלא היו ידועים. באמצעות מיוזג זה מנסה בן-נר לפנות אל קהלי-קוראים שונים, או ליתר דיוק, להציע סכימה סיפורית שיש בה כדי לספק תביעות שונות ומתוך כך יכולה היא להבטיח למספר קשר עם קהלי-קוראים רחב ומגוון.

השאלה היא, כמובן, עד כמה הצליח בן-נר בתפקיד הקשה עד מאוד שנטל על עצמו: באיזו מידה עלה בידו למזג את הזיקה אל הכאן והעתה המקומיים עם האוניברסאלי שבגילוי האמנותי של האדם באשר הוא, וכן באיזו מידה הצליח להשתלט על התודעה ועל המערכת העלילתית של סיפור המתח בעת ובעונה אחת. למזן ההגיונות יש לומר, שבתשובה על שאלות אלו יש משום בחינה של מגמות כלליות בסיפורת וסיכווייהן יותר מאשר הערכה להישגיו של בן-נר. המספר, שכן בן-נר כתב, לדעתי, סיפורים טובים יותר מ"אליעזר שושני ו/או אליקו בן-שושן", כגון כמה מסיפורי "שקיעה כפרית", סיפורים ארוכים יותר כ"עתליה", ובעיקר הפרקים מן הרומאן החיפני, העוסק בדמיונות מן הפלגים הראדיקאליים של השמאל בא"י בימי העליה השלישית (פורסמו ב"סימן קריאה" מס' 7), שהם, לפי שעה, תרומתו הבולטת ביותר. הפגמים הבולטים ביותר ב"אליעזר שושני" מתגלים במערכת העלילתית. בשימוש בקונבנציות של הסיפור הבלשי או המערבון כשלעצמו אין כל פגם: אלא ששימוש כזה מחייב שליטה מלאה בקונבנציות והיענות לחוקיהן והמורכב. כשמעמיד סיפור לפני יצבור וקוראיו חידה בלשית, אין המעקב התודעתי המשכנע או המתח האקטואליסטי המרתק יכולים לבוא במקום פתרון ההגיוני והמלא של החידה. הפעלת הקונבנציות של סיפורת המתח והבילוש מחייבת קיומה של רציפות הגיונית לאורך הסיפור שבין כל רציפיות אחרות. בן-נר אינו עומד בתביעות אלו. הוא אינו מסביר, למשל, מיהו נודע לעזרא דנה, אחיה חולה-נפול של הנערה שפיתה אליעזר בנעוריו, דבר ה"שררה" שהוצגה לגיבור. על שפיתה זו תוהה הגיבור עצמו במשך כל נסיונותיו לחשוף את זהותו של אויבו. הרי רק בזיהוי מקור הדליפה של סוד הצעה, הידוע לשלושה-ארבעה מראשי השלטון בלבד, יוכל להתחיל תהליך יזהויו של כותב המיכתב. הקורא מצפה לפתרון הבעיה עם סיום הסיפור, אך בן-נר כאילו שיכח אותה במהלך הנסער של הפרקים האחרונים, והשאלה נותרת ללא תשובה. כמו כן אין כל הסבר הגיוני לכך, שמיכתבו של דנה נשלח דווקא בשבת. מבת-דואר ריק ובחולמת שהותאמה במיוחד לתאריך המשלוח, והרי רק על-יפי זרותה של חותמת זו, הנשאת תאריך של שבת, מתחיל תהליך הפיצוץ של תעלומת המיכתב האלמוני. מדוע לא ישלח דנה את מיכתבו ימים של חול מכל יתבת-דואר שתוזמן לו בדרכו? הסברת הצורה המיוחדת שבה בחר לשלוח את מיכתבו על-יפי, "טרופי" בלבד אינה מספקת. חולשה זו ממוטטת מעשהו, את צירו המרכזי של המיכתב הבלשי בסיפור, שגם בלאו הכי מרובות בו מדי ההסתמכויות על אינטר-איציה, על מיקרה ועל גורל-עיוור.

אחרי פגמים אלה מתגלים פגמים גם באותה חלקים של המיבנה העלילתי, שאינם קשורים בחידה הבלשית ובפתרונה. למשל: אליעזר שושני מוצג כגבר עקר, שעקריות מוכחת על-יפי פריונה של אשתו, שילדה בן לבעל קודם. עקריות זאת היא, כמובן, סימולית מאוד, ובכך יש בה, לדעתי, משום טעם לפגם במיסגרת הפואטיקה של הסיפור. דיינו, יש בה משום ברירה שרירותית של נתונים הבאים להוכיח מראש את הטעון הוכחה. אבל פגם זה נעשה צורם ביותר בסופו של הסיפור, כשנודע לנו, ששושני גרם בשעתו, באקט מיני אחד, שאף הוא הפוסק באמצעו, להריון, שבגללו נגזר על הנערה סימה דנה גורל של רווקות ובדידות (וכך מוסברת הרמיזה במקבת-הגידופים בדבר התנכרותו של שושני ל"זרעו"). שושני היה, איפוא פורה במגעו היחיד עם סימה, אך הוא מתגלה כעקר בחיי-אישות ממושכים עם אשתו. מצד אחד מותח ניגוד זה את אמון של הקורא אל מחוץ לתחום האפשרויות הסבירות. — מן הצד השני גורם הוא להכבדה יתירה של המיטען הסימלי הנטען על גבי עובדת העקריות: הגיבור הינו עקר רק בנסיבות העקרות של חייו כאליעזר שושני, ואילו בראשית דרכו, בהיותו עדיין אליקו בן-שושן, היה גבר פורה. הסמל הוא פשטני ואפילו גס. וככלות הכל, במה היתה נפגמת דמותו של שושני כאופורטוניסט עקר-נפש אילו הוליד בנים וגילה את עקריותו ביחסו אליהם?